

ŞƏRQŞÜNASLIQ

kod 46.21.41

UOT 81'366

FARS DİLİNDƏ MÜRƏKKƏB SİFƏTLƏRİN MÜXTƏLİF QURULUŞ MODELƏRİ

M.Ə.FƏRƏCOVA

Bakı Dövlət Universiteti

mayaalqizi@yahoo.com

Məqalə bütün dünya üzrə fars dilinin formalaşması prosesinə aiddir.

Azərbaycan-, rus- və farsdilli müəlliflərin hazırkı mövzu haqqında söylədikləri təxmini ehtimalların qısa icmalındır.

Hazırkı məqalədə həmçinin fars dilində mürəkkəb sifətlərin modelləri haqqında da məlumat verilir.

Açar sözlər: sifət, mürəkkəb sifət modelləri, isim, fel, sözün kökü

Rus dilində прилагательное, ingilis dilində adjective, Azərbaycan dilində sifət, fars dilində isə sifət adlanan və əşyanın əlamət və keyfiyyətini bildirən əsas söz qrupu kimi (DE, II cild, s.137) tədqiq edəcəyimiz bu nitq hissəsi quruluşuna görə maraqlı struktura malikdir.

Sifətlər quruluşuna görə sadə, düzəltmə və mürəkkəb olurlar. Biz bu məqalədə mürəkkəb sifətlərin struktur modellərini araşdırmağa çalışacağıq.

Fars dilinin leksik fondunda sifətlərin özünəməxsus rolu vardır. Sifətlər bu dildə həm suffikslər, həm prefikslər vasitəsilə yaradıla bildiyi kimi, onların böyük bir qrupu da sözlərin birləşməsi ilə yaranır. Məhz bu üsulda sifətlərə xas olan bir sıra cəhətlər mövcuddur. Burada sifətlər ilə isimlər arasındakı fərq ondan ibarətdir ki, bir sıra birləşmə növləri yalnız sifətlər, bəziləri isə yalnız isimlər üçün xarakterikdir. Fars dilində sifətlər üçün səciyyəvi və daha geniş yayılmış üsul mürəkkəb tərkibin birinci komponenti rolunda, ikinci komponentə təyin kimi çıxış edən sifətin iştirak etməsidir: sıyahı, xoşsurət, bədtərkib və s.

Fars dilində mürəkkəb sifətlər tərkiblərinə görə aşağıdakı quruluş növlərinə ayrılırlar:

1. İki ismin birləşməsindən əmələ gələn mürəkkəb sifətlər;

$$i + i = ms$$

Bu cür sifətlər aşağıdakı növlərə bölünürlər:

a) iki müxtəlif isimlərin bir-birinin ardınca gəlməsi vasitəsi ilə əmələ gələnələr; məsələn:

- [abqune] – sulu, maye halında
- [atəşpare] – «od parçası», şuluğ
- [atəştəb] – cəld, çevik, odlu-alovlu
- [bozdel] – qorxaq, cəsarətsiz
- [cinmu] – qıvrım saçlı
- [xətakar] – günahkar, xəta törədən
- [xələfkar] – etibarsız, vədinə xilaf çıxan
- [məhçehre] – gözəl, ay bənizli

Məs.: /begir torre-ye məhçehre-vo qesse məxan,

ke səəd-o nəhs ze təəsir-e zohre-vo zohəl əst/. (Hafiz)

(Ay üzlü bir gözəlin telindən tut, əfsanə oxuma ki, xoşbəxtlik və bədbəxtlik (Zöhrə) Venera və (Zöhəlin) Saturn planetlərinin təsirindədir.

b) iki müxtəlif və ya eyni ismin (bər) qoşmasının birləşməsi yolu ilə əmələ gələn mürəkkəb sifətlər;

$$i + bər + i = ms$$

- [pabərca] – möhkəm, daimi, əsaslı...
- [xane bər duş] – evsiz-eşiksiz, səfil
- [ğəşiye bər duş] – ipə-sapa yatan
- [ləb bər gərdan] – qatlanmış, tikilmiş
- [pust bərpust] – qabıq qoymuş, lay-lay

/anke çun peste didiş həme məğz, pust bər pust bud həmçü piyaz/ (Sədi)

(Yalnız məqzdən ibarət olan püstə kimi gördüyün adam, soğan kimi yalnız qabıqdan ibarət idi)

ç) iki ismin (dər) qoşması ilə birləşməsindən əmələ gələn mürəkkəb sifətlər;

$$i + dər + i = ms$$

Məs.:

- [pa dər həva] – ayağı yerdən üzülmüş
- [sər dər kəf] – çıxılmaz vəziyyətdə qalmış

c) iki eyni ismin təkrarı vasitəsi ilə əmələ gələn mürəkkəb sifətlər;

Məs.:

- [həlğə - həlğə] – halqa-halqa, fal-fal
- [xane-xane] – dama-dama, damalı
- [rah-rah] – zolaqlı
- [sər-sər] – sərsəri, axmaq, laqeyd
- [gereh-gereh] düyün-düyün

/ey torreye to xəm-xəm –o gisu gereh –gereh, dər cod-e piç-piç-e to hər mu gereh-gereh/. (Cami)

(Ey saçı buruq-buruq, hörüyü düyün-düyün; sənin hər qıvrım təlın də düyün-düyündür).

d) iki ismin (əlef) vasitəsi ilə birləşməsindən başqa sözlə iki isim arasına ələf əlavə edilməsi ilə əmələ gələn mürəkkəb sifətlər;

$$i + (a) + i = ms$$

Məs.:

[ləb-a ləb] – ağzınacan dolu

[rəng-a-rəng] – əlvan, rəngarəng

[quna-qun] müxtəlif, cürbəcür

/an por əz ləha-ye rəngarəng, vin por əz miveha-ye qunaqun/. (Sədi)

(O, rəngbərəng lələrlə doludur, və bu cürbəcür meyvələrlə doludur).

e) iki eyni ismin (dər) və ya (əndər) qoşmaları vasitəsilə birləşməsindən əmələ gələn mürəkkəb sifətlər;

$$i = (dər) + i = ms$$

Məs.:

[pişdər piş] – buruq-buruq dolamac

[gerehdər gereh] – düyün-düyün

[neqar əndər neqar] – naxış - naxış (içində)

[lun-dər-lun] – rəng-rəng (içində)

[neqar əndər neqar-o lun dər lun] (Naxış naxış içində, Rəng rəng içində)

Dəğiği.

f) iki ismin (be) qoşmasının birləşməsi vasitəsi ilə əmələ gələn mürəkkəb sifətlər;

$$i + (be) + i = ms$$

Məs.:

[dər-be dər] – pərakəndə, dərbədər

[sər be rəh] – qulaq asan, əncam qılan; yerinə yetirilmiş

[quş be dər] – qulağı səsdə (qapıda)

[quş be zəng] – qulağı səsdə (zəngdə)

[la be la] – lay-lay, qat-qat

2. İsim və fel kökünün birləşməsi vasitəsi ilə əmələ gələn mürəkkəb sifətlər;

$$i + fk = ms$$

[abxiz] selaparan, cay sularının töküldüyü yer

[badxiz] – küləkli

[pabənd] – əl-ayağı bağlı, asılı; inadkar

[tabdar] – buruq-buruq, qıvrım, dalğalı; parlaq

[səmərbəxş] – faydalı, məhsuldar

[şəkər əfşan] – şirin ləhcəli, şirindil

/mikonəd hafez doayi, beşenou və amin bequ, ruzi-ye ma bad-e ləl-e şəkərəfşan-e şoma/. (Hafiz)

(Hafiz bir dua edir, eşit və amin de, sizin şəkər səpən ləliniz bizim ruzimiz olsun).

3. İsim və sifətin birləşməsindən əmələ gələn mürəkkəb sifətlər;

$$i + s = ms$$

Məs.:

[ouğattəlx] – qanıqara

[cegərtəşne] – susuz

[xanexərab] – evi (yuvası) dağılmış

[ruzbeh] – xoş günlü, xoşbəxt

[soxənkutah] – qısa danışan

[sərməst] – sərxoş

/bənde-ye tale'e xişəm ke dər in gət-e vəfa eşğ-e an louli-ye sərməst xəridar-e mən əst/

(Mən öz taleimin quluyam ki, bu vəfa qıtlığında o sərxoş gözəlin eşqi mənim xridarımdır).

/dir amədi ey neqar-e sərməst zudət nədəhim damən əz dəst/. (Sədi)

(Ey sərməst gözəl, gec gəlmisən, bu tezliklə sənin ətəyini əldən verməyəcəyik).

4. Sifət və ismin birləşməsindən əmələ gələn mürəkkəb sifətlər;

$$s + i = ms$$

[abi rəng] – mavi

[bolənd paye] – bünövrəsi hündür

[pək damən] – mənəvi cəhətdən təmiz, müqəddəs

[təmizkar] – təmizkar

[cəvanbəxt] - xoşbəxt

[hazer cəvab] – hazırcavab

[rouşəndel] – ziyalı, maariflənmiş

/bər ay ey sobh-e rouşəndel, xoda ra,

ke bəs tarik mibinim şəb-e hecr/.

(Ey işıqlı səhər, sən allah tez açıl, çünki hicran gecəsini çox qaranlıq görürük).

5. Sifət və feil kökünün birləşməsindən əmələ gələn mürəkkəb sifətlər;

Feil köklərinin əksəriyyəti mürəkkəb sifətlərin ikinci komponenti kimi o qədər çox işlənir ki, bir çox hallarda ikinci komponentin mənasının zəifləməsi baş verir. Bu zəifləmə zamanı feil kökləri formal mənə danışmağa başlayır və son nəticədə suffikslərə çevrilə bilirlər. Mürəkkəb sifətlərin ən geniş yayılmış ikinci komponenti aşağıdakı feil kökləridir: bin, əndiş, pəriz, bəxş, əngiz, avər və s.

$$s + f^k = ms$$

[təxirpəriz] yubandırılan, gecikdirilən

[azadəndiş] – sərbəst düşüncəli

[barikbin] – dar düşüncəli

[tizbin] – iti görən, fərasətli

[xoşbin] – təmiz ürəkli, xeyirxah
 [doşvarfəhm] – çətin başa düşən (düşülən)
 [rastbin] – düz görən, ədalətli
 [ğəribnəvaz] – qəriblərə (yoxsullara) əl tutan
 [nikəndiş] – nikbin düşünən
 pakbar – təmiz ürəkli
 [fərəhbəxş] – sevindirən, sevinc bəxş edən
 /əz cah-e eşğ-o doulət-e rendan-e pakbaz, peyvəste sədr-e mostəbeha
 bud məskənəm/. (Hafiz)
 (Təmiz ürəkli rindlərin sayəsində həmişə mənim məskənim yüksəklərdə
 olub).

6. İki sadə sifətin birləşməsindən əmələ gələn mürəkkəb sifətlər.

Bu sifətlərin özləri də iki yerə ayrılırlar:

a) iki sifətin (və) bağlayıcısı vasitəsi ilə birləşməsindən əmələ gələn mürəkkəb sifətlər;

$$s + v\bar{ə} + s = ms$$

/...vəli hər vəqt şoma enayət kərdid, befərmayid ke mən kar-ra vel
 konəm və fərda sobh biyayəm se saəfe təhvileş bedəhəm pak o pakize/.
 (... Lakin siz nə vaxt lütf etsəniz, deyin mən bu işi buraxım gedim,
 sabah tezdən gəlib, üç saat ərzində bitirib, sizə təmiz təhvil verim).

Məs.:

[pak-o pakize] – tərtemiz
 [çərb-o nərm] – totuq – motuq
 [dur-o deraz] – çox-uzaq
 [zebər –o zerəng] – cəld, çevik
 [səbz-o xorram] – yam-yaşıl, güllü-çiçəkli
 [sorx-o sefid] – ağı-qırmızılı
 [şol-o vel] – boş, sallaq, yöndəmsiz

b) iki müxtəlif sifətin birləşməsindən əmələ gələn mürəkkəb sifətlər;

$$s + s = ms$$

Məs.:

[sorx tire] – tünd qırmızı
 [nim rəsmi] – yarı rəsmi
 [nim gərm] – az isti, ilıq
 [nou cəvan] – yeniyetmə, gənc

ç) iki eyni sifətin təkrarı ilə düzənlər;

$$s=s=mş$$

Məs.:

[xəm-xəm] – əyri-əyri
 [loxt-loxt] – lüt-lüt
 [piç-piç] – buruq-buruq
 /bedu qeoft key sonbol-ət piç-piç,

ze yəğma çe avərdei qoft hiç/. (Sədi)
(Ona dedi ki, ey buruq-buruq saçlı, qarətdən nə gətirmisən, dedi-heç nə).
/ey torre-ye to xəmə-xəmə-o gisu gereh-gereh,
dər cəəd-e piç-piç-e to hər mu gereh-gereh/. (Cami)
(Ey saçı qıvrım, hörüyü düyün-düyün; sənün hər qıvrım telin də düyün-
düyündür).

7. İsim və feil əsasının birləşməsi vasitəsi ilə əmələ gələn mürəkkəb sifətlər;

$$i + f_3 = ms$$

Məs.:

[tufanzad] – tufandan doğulmuş

[pa bəste] – əl-ayağı bağlı

[xaç pərəst] – xaçpərəst, xristian

[səraməd] – dahi, üstün, korifey

[sərbəst] – azad, çətin vəziyyətli

[karaməd] – bacarıqlı

/eybəm məkon be rendi və bədnami ey həkim

kin bud sərneveşt ze divan qesmətəm/.

ƏDƏBİYYAT

1. Azəri Ə.İ., Fars dili. Bakı: ADU, 1952, 365 s.
2. Məmmədova Ə.B. Oxu və tərcümə materialları (müasir fars ədəbiyyatından seçmələr). Bakı: Oka ofset, 2012, 294 s.
3. Məmmədov N. Dilçiliyin əsasları. Bakı, 1961, 259 s.
4. Dilçilik Ensiklopediyası, 2-ci cild/ Bakı: 2008, 526 s.
5. Cəfərov S. Azərbaycan dilində söz yaradıcılığı. Bakı, 1961, 235 s.
6. Əlizadə H., Hatəmi N. Fars dili. Bakı: Azərənəşr, 1961, 482 s.
7. Məmmədov N., Axundov A. Dilçiliyə giriş, Bakı, 1966, 316 s.
8. Hatəmi H. Fars dili. Bakı: Maarif, 1984, 374 s.
9. Rüstəmov T. Fars dili. Tehran, 1997, 825 s.
10. Rüstəmov T. Fars dili. BDU, 2004, 395 s.
11. Овчинникова И.К. Учебник персидского языка. Часть I. Изд. Московского университета, 1956, 450 s.
12. Пейсиков Л.С. Вопросы синтаксиса персидского языка. Издательство ин-та. М., 1959, 405 s.
13. Овчинникова И.К., Мамед-заде А.К. Учебник персидского языка. Изд. Московского университета, 1966, 450 s.
14. Иванов В.Б., Гладкова Е.Л. Учебник персидского языка. Часть II. М.: Филоматис, 2004, 320 s.
15. Həsən Ənvəri, Həsən Əhmədi Gəyəvi Dəstur-e zəban-e farsî, çap-e çəharom, Tehran 1387, 393 s.

РАЗЛИЧНЫЕ МОДЕЛИ ОБРАЗОВАНИЯ СЛОЖНЫХ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ В ПЕРСИДСКОМ ЯЗЫКЕ

М.А.ФАРАДЖЕВА

РЕЗЮМЕ

Статья посвящается важной части словообразования в персидском языке.

В статье дается краткий обзор мнений авторов литератур, написанных на азербайджанском, русском и персидском языках. Также даны модели сложных прилагательных на персидском языке.

Различные модели образования сложных прилагательных в персидском языке

Ключевые слова: прилагательное, модели сложных прилагательных, существительное, глагол, корень

THE DIFFERENT FORMATION MODELS OF COMPOUND ADJECTIVES IN THE PERSIAN LANGUAGE

M.A.FARACOVA

SUMMARY

The article is ducted to essential part of the world - formation were the Persian language.

The is a brief review of authors' estimations presented in Azerbaijani, Russian and Persian languages.

The models of complex adjectives in the Persian language are also given in this article.

Key words: adjective, complex models of adjective, noun, verb, root of the word